

Wan Suhaimi Wan Abdullah, *Abū al-Barakāt al-Baghdādī on the Human Soul: An Exposition of Some Major Problems of Psychology* (Selangor, Malaysia: Pertubuhan Pendidikan Futuwwah, 2021), 170 ss.

Abū al-Barakāt al-Baghdādī on the Human Soul by Wan Suhaimi Wan Abdullah

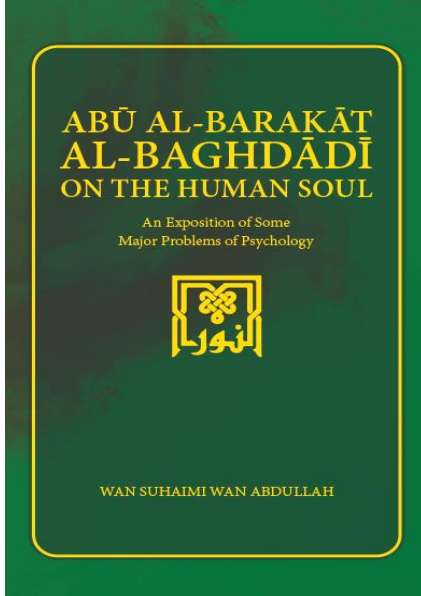
TUNA TUNAGÖZ

Çukurova University

Received: 27.06.2024 | Accepted: 29.06.2024

Nefs; İlk İlke, sudûr, sebeplik, dört unsur, madde-sûret gibi, Meşşâî sistematiğin merkezî kavramlardan biridir. Çok sayıda felsefî bilimle çeşitli düzeylerde ilişkiye sahip olan bu kavram, canlılık atfedilen mevcutların (bütün olarak) beslenme, büyüme, üreme, hareket, idrak, akletme, ahlak, dünya sonrası yaşam, oradaki ödül ve cezanın etkeni olarak değerlendirilmiştir.

Böylesi bir nefis tasavvurunun tekemmül etmiş hali İbn Sînâ'da (ö. 428/1037) mevcuttur. Müteakip düşünürlerin nefis anlayışı da bu yetkin filozofun izlerini taşır. Onun etkisinin güçlü biçimde hissedildiği bir zaman diliminde dünyaya gelen ve sıkı bir Meşşâî üstat, Saîd b. Hibetullah el-Baghdâdî (ö. 495/1101) tarafından yetiştirilen Ebü'l-Berekât el-Baghdâdî de bunlardan biridir.

Ebü'l-Berekât, uzak ve yakın kaynaklarından edindikleri ve özgün düşünceleriyle farklı bir felsefî yapı inşa etmek isteyen bir filozoftur. Nefs teorisi de bu özgüvenli filozofun en iddialı görüşlerini barındırır. Bu sebeple çok sayıda araştırmacının dikkatini çekmiştir. İsmail Hakkı İzmirli'nin bir makalesi içinde başlayan (*Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, 4:17 (1930), s. 9-24) ve zamanla derinliği artan incelemelerin son halkası, yakın tarihte aramızdan ayrılan, merhum Wan Suhaimi Wan Abdullah'ın,¹ *Abū al-Barakāt al-Bağdādī on the Human Soul: An Exposition of Some Major Problems of Psychology* adlı kitap çalışmasıdır.

Kitap, yazarın 2007 yılında savunduğu doktora tezine dayanmaktadır: *Abū al-Barakāt's Psychology: Critical Edition of the Section on Soul (al-Nafs) from al-Mu'tabar fī al-Hikmah with Analysis and Translation of Selected Texts* (Kuala Lumpur, Malaysia: International Islamic University, International Institute of Islamic Thought and Civilization, 2007). Üç bölümlü tezin inceleme bölümü gözden geçirilerek kitap haline getirilmiştir.

Wan Suhaimi, çalışmasında Bağdâdî'nin felsefî psikolojisinin nefis ontolojisi olarak tasvir edebileceğimiz bölümlerini incelemiştir. İncelenen yerler, *el-Kitâbü'l-Mu'teber*'in otuz fasıldan oluşan Kitâbü'n-Nefs'inin, ağırlıklı olarak on bir faslına karşılık gelir (1-5, 11-15, 19). Kitabın bölüm başlıkları şöyledir: 1. "İnsan Nefsinin Tanımı" (*The Definition of the Soul*); 2. "İnsan Nefsinin Varlığı" (*The Existence of the Soul*); 3. "İnsan Nefsinin Manevîliği ve Cevherliği" (*The Immateriality and Substantiality of the Human Soul*); 4. "Nefs-Beden İlişkisi, Nefsin Güçleri ve İnsan Nefsinin Birliği" (*The Soul-Body Relationship, Its Faculties and the Unity of the Human Soul*); 5. "Ebü'l-Berekât'ın İnsan Nefsi Anlayışı Üzerine Nihâî Değerlendirmeler" (*Concluding Remarks on Abū al-Barakāt's Conception of the Human Soul*).

Yazar bölümlerde önce Bağdâdî'nin görüşlerini özetlemiş, ardından kendi tahlillerini yapmıştır. Diğer klasik ve modern kaynaklardaki verilere ise dipnotlarda yer vermiştir. Kitabın bu şekilde kurgulanması okuyucunun karmaşadan uzaklaşmasını sağlamaktadır. Diğer taraftan, çalışma, akademik bir eserin gerektirdiği titizlikle kaleme alınmıştır. Üslup, okuyucunun konuyu derinlemesine kavrayabilmesi için yeterince teknik, fakat

¹ Bu inceleme yazısına başladıktan sonra yazarın 2024 Şubat'ında aramızdan ayrıldığını öğrendim. Merhuma Allah'tan rahmet, ailesine ve dostlarına başsağlığı diliyorum.

anlaşılabilir niteliktedir. Yazarın karmaşık felsefi kavramları ve tartışmaları sade ve net biçimde ifade etme becerisi dikkat çekicidir. Bütün bunlar da çalışmayı hem uzmanlar hem de konuya ilgi duyan genel okuyucu için kullanışlı hale getirmektedir.

Çalışmada *Mu'teber*'in en eski baskısı tercih edilmiştir (Haydarabad, 1358/1939). Müellifin psikoloji ile ilgili diğer üç çalışmasından *Risâle fî Mâbiyyeti'l-Akl* ve günümüze bir kısmı ulaşan *Kitâbü'n-Nefs* araştırmaya dâhil edilmiştir; fakat *Risâle fî Mâbiyyeti'l-Melâl* kullanılmamıştır. Birincil kaynaklar arasında İbn Sînâ, Gazzâlî, Kindî, Fârâbî, İhvânü's-Safâ, İbn Bâcce, İbn Tufeyl ve İbn Rüşd gibi klasik dönem düşünürlerinin eserleri mevcuttur. Yazar çalışmanın kaynak ve etki bağlamında karşılaştırmaya odaklı olmadığını belirtmiş olsa da, Bağdâdî ile dolaylı olarak irtibatlandırılacak birkaç düşünürün bulunduğu geniş listede üç ismin daha yer alması gerektiğini düşünüyorum: Filozofun üstadı İbn Hibetullah ve Bağdâdî felsefesiyle yakından ilgili olan Şemseddin eş-Şehrezûrî ile İbn Kemmûne.

Girişte araştırma konusuyla ilgili modern çalışmalar tanıtılmıştır. İkincil literatür listesi oldukça geniştir ve kullanımı tatmin edicidir. Fakat birkaç çalışmanın gözden kaçtığı söylenebilir.

Araştırmanın İçeriği

Eserin birinci bölümü Bağdâdî'nin nefis tanımına odaklanmıştır (s. 9-38). İnceleme *Mu'teber*'in nefis bölümünün ilk iki faslını esas almaktadır. Bu fasıllarda Bağdâdî, Aristocu ve Platoncu gelenekten gelen felsefi tanımları merkeze alarak özellikle Aristocu tanımı eleştirmiş ve kendi görüşlerini ortaya koymuştur. Onun üç nefis türü için yaptığı betim şöyledir: “Nefs, bedene yerleşmiş (*bâlle*); bedenin farklı vakitlerde ve yönlerde gerçekleşen eylemlerini ve hareketlerini, kendinden dolayı sahip olduğu bilinç ve ayırt edici bilgiyle (*şuûr ve ma'rife*), bedende ve beden aracılığıyla gerçekleştiren; bedeni, türüne özgü yetkinliğe ulaştıran ve bu yetkinliği koruyan bir güçtür.” (*Mu'teber*, 2/303-304)

Wan Suhaimi bu betiminin içindeki ikisi sorunlu, üç önemli sonuca dikkat çeker: Nefsin bedene hulûl eden bir cevher ve bir güç olarak tasviri, nefsin öz-bilincine yüksek düzeyli vurgu. Yazar *Mu'teber*'in diğer pasajlarından da destek alarak, Bağdâdî'nin nefsi bedenden ayrı bir cevher olarak değerlendirdiğini, buradaki “bedene yerleşmiş” olmanın, nefsi ayrık faal akıllardan ayırmak ve onun bedenle ilişkisinin derinliğini vurgulamak amacına

matuf olduğunu belirtir. Ona göre, nefsin arazlığını çağrıştıracak güç kavramı da, manevî bir fail olmaktan başka bir anlama sahip değildir. Bu sebeple ilgili bölümdeki ifadelerden nefsin araz olduğu sonucuna ulaşılmaz.

Yazar, ayrıca, öz-bilince sahip nefis tasavvurunun Peripatetik tasavvuru aştığını ve yenilik içerdiğini belirtir. Zira Bağdâdî'ye göre nefis türleri, sadece irade ve düşünce bakımından değil, bilinç nitelikleri bakımından da ayrılmaktadır. Dahası, her bir nefis ferdi de, cevher ve araz olarak birbirlerinden ayrılmaktadır. Yazar, Aristocu tasavvura olan mesafesinin, Bağdâdî'yi bu mesele özelinde Platon takipçisi olarak yorumlamaya yetmeyeceği sonucuna ulaşır. Bölümdeki inceleme oldukça ayrıntılıdır. Fakat nefsin bedenle ilişkisinin “hulûl” kavramı üzerinden anlatılmasının oluşturacağı teorik sorunlara ve filozofun nefis tasavvurunun gerisindeki dinî saiklere daha çok vurgu yapılabileceği kanaatindeyim.

Wan Suhaimi, eserinin ikinci bölümünde Bağdâdî'nin nefsin varlığına ilişkin kanıtını ve bu kanıtın değerlendirmesini sunmaktadır (s. 39-53). İnceleme yine ilk iki faslın odağında ilerler. Bağdâdî'ye göre, nefsin varlığı apaçıktır ve ispata gerek yoktur. İnsanlar “ben” derken kendi özlerini ve gerçekliklerini kastederler. Bu bilinç nefsin varlığının açık bir kanıtıdır. Nefsin mahiyetine ilişkin nazârî değerlendirmeler, bu içsel ve doğrudan kanıtı takip edecektir.

Wan Suhaimi, bu argümanın sadece insan nefsinin varlığını kanıtlayabileceğini, diğer canlıların nefslerinin varlığını kanıtlamak için yeterli olmadığını belirtir. Ona göre, Bağdâdî insan nefsinin ölçütü olarak bitki ve hayvan eylemlerinin gerisinde cisimsel olmayan bir ilkenin olduğunu varsayımından hareket etmektedir. Yazar bölüm sonunda Bağdâdî'nin yorumlarını İslam düşünce geleneğiyle karşılaştırmakta ve kıymetli sonuçlara ulaşmaktadır: Öz-bilinç kavramı ve nefsin varlığına öz-bilinç bilinç üzerinden ulaşma tavrının temelinde İbn Sînâ'nın “uçan adam” çıkarımı yer almaktadır. Öz-bilinç kavramı Gazzâlî, İbn Bâcce, Sühreverdî, Fahreddin er-Râzî, İbnü'l-İbrî ve Descartes'ta da mevcuttur. Gazzâlî, Sühreverdî, Râzî ve Mollâ Sadrâ aynı sezgisel ispatı benimsemiştir.

Kitabın üçüncü bölümünde Ebü'l-Berekât'ın nefsin gayr-ı cismânî yapısına ve cevher oluşuna dair görüşlerini anlatılmıştır (s. 55-90). İnceleme *Mu'teber*'in nefis bölümünün 13-15. fasılları merkezinde ilerler. Bölümde,

nefsin algılama ve bilinç özellikleri üzerine yapılan tartışmalar ve bu özelliklerin nefsin maddî olmayan doğasını nasıl ortaya koyduğu ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Yazar, Bağdâdî'nin aynı görüşteki filozoflardan ayrıldığı esas noktanın, yine nefsin öz-bilincine odaklanması olduğu tespitinde bulunur. Bağdâdî'nin insan nefsinin manevîliğini ve cevherliğini tespit etme girişiminde iki farklı yaklaşıma sahip olduğunu söyleyen yazara göre, filozof dolaylı yaklaşımında, nefsin cisimsel ve araz olmadığını açıklayarak onun manevî bir cevher olduğu sonucuna varmaktadır. Doğrudan yaklaşımında ise, aynı fikri benimseyen filozofların kanıtları üzerine değerlendirmeler yaparak bu sonuca ulaşmaktadır. Wan Suhaimi, filozofun toplamda on bir kanıttan bahsettiğini, verilerin büyük çoğunlukla İbn Sînâ'nın *Risâle fi's-Saâde ve'l-Hüceci'l-Aşere alâ Enne'n-Nefse'l-İnsâniyye Cevher* adlı eserinden alındığını tespit etmiştir. Filozof bu delillerin çoğunu yetersiz ve geçersiz olarak nitelendirmiş, sadece ikisini (3. ve 4. kanıtlar) tasvip etmiştir. Yazara göre, filozofun amacı, kanıtları bütünüyle geçersiz kılmak değil, onların gücünü ve sağlamlığını değerlendirmektir. Bağdâdî'nin Meşşâilik eleştirilerini eleştiren Meşşâilerin onu cedelci bulduğunu hatırlatalım.

Yazar, bölümün sonunda, Bağdâdî'nin bu bahisteki görüşleriyle, Gazzâlî'nin *Makâsıd* ve *Tehâfüt*'teki, Râzî'nin *Mebâhis*'teki ve Sadra'nın *el-Hikmetü'l-Müteâliye*'deki düşünceleri arasında yakınlıklar bulunduğu; fakat her bir düşünürün endişelerinin ve açıklamalarının farklı olduğu değerlendirmesini yapmaktadır.

Wan Suhaimi, kitabının dördüncü bölümünde Bağdâdî'nin nefs-beden ilişkisine, nefsin güçlerine ve insan nefsinin birliğine dair görüşlerini ayrıntılı olarak ele almaktadır (s. 91-143). Bu bahisler *Mu'teber*'in nefs bölümünün, sırasıyla, 11, 3-5 ve 19. fasıllarında yer alır ve İbn Sînâ psikolojisinden radikal bir ayrışmayı simgeler. Dolayısıyla bölüm, Bağdâdî'nin felsefî psikolojisinin ayırt edici noktalarına odaklanması açısından oldukça önemlidir.

Ele alınan ilk konu nefs-beden ilişkisinin doğasıdır. Bağdâdî'ye göre nefs, bedeni yöneten, onun hareketlerini ve eylemlerini düzenleyen bir güçtür. Bu güç, bedeni canlı kılar, onun yeteneklerini ortaya çıkarır ve onu yönetir. Ancak nefs, bedenden bağımsız bir varlığa sahiptir ve bedenden ayrı olarak da var olabilir. Bu ilişki ne cevher-araz ne mekân-cisim ilişkisine benzer. Ne iradîdir ne de zorunludur; doğal bir insiyakın sonucudur (*alâka tabiyye ilbâmiyye*). Wan Suhaimi'nin tabiriyle bu “doğal ve içgüdüsel

(*instinctive*) ilişki”, sevgiye (*hubb*) ve tutkuya (*ışk*) dayalıdır. Herhangi bir irade veya niyetten kaynaklanmaz. Bir kral ile krallığı, bir zanaatkâr ile araçları arasındaki ilişkiye benzer. Nefsin bedene yaptığı etkide ilk araç ise “ruh”tur. Çok hassas bir yapıya sahip olan bu ruh, bedenın herhangi bir bölümüne ulaşan veya temas eden tüm unsurları veya etkileri algılar. Onun farklı koşullara ve durumlara uyum sağlama kapasitesi, bedenimizin uygun bir bölümünü kullanarak farklı eylemlerde bulunmamızı sağlar.

Wan Suhaimi’ye göre, Bağdâdî, “ruhu” birincil araç olduğu fikrini ortaya atarak “kendi kendisiyle çelişiyor gibi görünmektedir; çünkü daha sonra nefsin gerçek fail olduğunu ve nefse aracı arasında başka bir fail olmadığını ileri sürecektir.” Yazarın işaret ettiği ifade, “araçlar, nefsin fiilinde nefse ortak değildir” (*ve’l-âlat lâ tüşârikühâ fî ef’âlihâ*) cümlesi olmalıdır (*Mu’teber*, 2/348-9). Ona göre, filozofun bu çelişkili duruma dair bir izahı yoktur ve en olası açıklama biçimi, nefsin bu manevî aracının, fiziksel bedenimizin bir parçası olduğunu düşünmektir. Fakat bu izah da, bedenle nefsin arasındaki etkin aracı güç fikrini dışlayamayacaktır. Yazar, çelişkiyi çözebilmek için şu sonuca ulaşır: “Görünüşe göre, bu ruh diğer aracı güçlerden farklıdır. Bu ruh, insan faaliyetinde aracı bir rol oynasa da, faaliyetin gerçek uygulayıcısı değildir.”

Ben ise yukarıdaki ibarenin temel iddia açısından sorun teşkil etmediğini ve Bağdâdî’nin nefsin etkinliklerine yardımcı olan araçlar silsilesinden bahsettiği düşünüyorum. Şu pasaj bu durumu açıkça ifade etmektedir: “Düşündüğünde, gözlemlediğin şeyler hakkındaki düşüncenle yol aldığında, varlığı üzerine düşündüğün şeyler sayesinde aydınlandığında, bedenın tamamının nefsin bütün eylemleri için bir araç olduğunu ve bedenın ruh olsun organ olsun her bir parçasının nefsin her tür eylemi için [bir araç olduğunu] görürsün.” (*Mu’teber*, 2/345).

Yazar bunun ardından, Bağdâdî’nin nefsin güçleri hakkındaki görüşlerini incelemektedir. Yukarıdaki satırların da işaret ettiği üzere, filozofa göre, nefsin insan eylemlerinin hakiki ve tek failidir. Bedeni bir araç olarak kullanarak doğal, hareket ve idrak yetileriyle ilgili tüm faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla, nefsin ve beden arasında aracı güçler yoktur. Ona göre, ne bu güçlerin varlığı kanıtlanmıştır ne de sayısında ve tanımlarında uzlaşmıştır. Wan Suhaimi, filozofun tezlerinin yine temel argümanına, ben-bilincine dönük olduğuna ifade etmektedir: İnsan, gördüğü, duyduğu,

düşündüğü, hatırladığı, istediği, reddettiği, sevindiği, üzüldüğü, bildiği ve bilmediği her eylemde kendi özünün aynı olduğunun bilincine sahiptir. Bu da bu eylemlerin kaynağının tek bir varlık, yani “ben” olduğunu gösterir.

Son olarak ele alınan insan nefsinin birliği konusu, Bağdâdî'nin nefis teorisinin en dikkat çekici yönlerinden biridir. O, nefsin farklı güçlerinin birbiriyle uyumlu bir şekilde çalışarak tek bir varlık oluşturduğunu savunur. Muhtemelen daha önemli olarak, Bağdâdî'nin insan nefsinin, mizacın sağladığı bedensel yapıya eklenen türsel suret anlamının dışına çıkarır. Yani insan nefisleri birbirinin aynı cevherler değildir. İnsan nefisleri ortak özellikler taşıyabilirler, bu yönüyle bir grup altında birleştirilebilirler; fakat yeknesak olarak görülemezler. Wan Suhaimi bu görüşün onun insanlara dair gözlemine istinat ettiğini tespit eder. Zira Bağdâdî'ye göre, insanların karakterleri, ilgileri ve yetenekleri bakımından farklıdır. Bazıları bilgili, bazıları cahil, bazıları güçlü, bazıları zayıf, bazıları iyi, bazıları kötüdür. İnsanın içsel özelliklerine atıfta bulunan bu farklılıklar, nefsin hem cevher hem de mahiyet olarak farklılıklar içerdiği anlamına gelir.

Yazar bölüm sonunda Bağdâdî'nin yorumlarını İslam düşünce geleneğiyle karşılaştırmış ve kıymetli sonuçlara ulaşmıştır. Onun tespitlerine göre, Bağdâdî'nin nefis ile beden arasındaki doğal ve sezgisel ilişkiye ve bu ilişkinin sevgi ve tutkuya dayandığına dair iddiaları Fahreddin er-Râzî, Sühreverdî ve Îcî'de yankı bulmuştur. Nefis ile araçları arasında aracı bir ruh fikri, Râzî ve Sühreverdî'de de mevcuttur. Bağdâdî'nin insan faaliyetlerinin gerçek ve tek faili hakkındaki sunumu ve tahlili, kavram hakkında yeni bir anlayış sağlıyor olsa da, bu anlayışın bazı unsurları ondan önce İhvânü's-Safâ'da, sonrasında İbn Tufeyl, Sühreverdî ve Fahreddin er-Râzî'de bulunmaktadır. Pines, onun aracı güçleri reddeden düşüncelerini Descartes'inkilere benzetmektedir. Meşşâiler tarafından önerilen güçler ayırımına ve nefsin belirli güçlere bölünmesindeki tutarsızlığa dair görüşleri, Râzî ve Îcî'yi etkilemiştir. Bu bakış açısı, Molla Sadrâ'yı, sorunu çözebilmek adına meseleyi yeniden incelemeye sevk etmiştir.

Yazar beşinci ve son bölümde ise (s. 145-150), önceki bölümlerde ulaştığı sonuçları özetlemiş ve filozofun İslam ve Batı felsefe tarihindeki tesirlerine işaret etmiştir. Bağdâdî'nin Sühreverdî, Râzî ve Molla Sadrâ'nın felsefi psikolojisine etkisinin ayrıntılı olarak çalışması gerektiği önerisiyle bölümü sonlandırmaktadır.

Çalışma bu beş bölümün ardına eklenen kaynakça (s. 151-159) ve dizin (s. 160-170) bölümleriyle sona ermektedir.

Genel Değerlendirme

Wan Abdullah'ın *Abū al-Barakāt al-Bağdādī on the Human Soul* adlı eseri, filozofun felsefi psikolojisi üzerine yapılmış önemli bir akademik çalışmadır. Yazarın titiz ve sistematik yaklaşımı, kitabın tatmin edici ve anlaşılır olmasını sağlamaktadır. Birincil ve ikincil kaynakların etkin kullanımı ve Bağdâdî'nin teorilerinin ayrıntılı tahlili, eseri bu alanda değerli bir kaynak haline getirmektedir. Kitap, hem akademik çevreler hem de konuya ilgi duyan genel okuyucular için nitelikli bir giriş eseri niteliğindedir. Kitabın Türkçeye çevirisi Bağdâdî literatürüne değerli bir katkı sunacaktır.

